

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szegő Iván Miklós

Gazdasági ingadozás és elitváltozás

Finnország és Magyarország 1945–1990

Témavezető:

Dr. Rainer M. János

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
Történelemtudományi Doktori Iskola
Eger, 2018

1. A kutatás előzményei

Finnország és Magyarország politika-, gazdaság- és társadalomtörténetével számos kutató és gondolkodó foglalkozott a 20. és 21. században. Közülük többen a két ország összehasonlítására is vállalkoztak.¹ A belső és külső finlandizáció megkülönböztetésével Anssi Halmesvirta adta meg jelen kutatás kiindulópontját. Az elitváltozások összehasonlítását a gazdasági ciklusok és trendek vizsgálatával kapcsoltam össze. Az utóbbiak szakirodalmából Kövér György, Bródy András, Bauer Tamás, Jánossy Ferenc és Soós Károly Attila munkái hatottak a leginkább kutatásaimra. Az elitváltozásokat a szociológiai szakirodalom nyomán elemeztem.² A gazdaság- és társadalomtörténet összehangolása rendszerszintű elemzést igényelt. Itt történészek és közgazdászok munkái emelendők ki.³

---

¹ Finn és magyar témákkal foglalkozott Kodolányi János és Varga Domokos (írók), Andorka Rudolf (szociológus). A történészek közül Anssi Halmesvirta, Heino Nyysönen, Gombos József, Richly Gábor és Romsics Ignác munkáit emelem ki. Tomka Béla és Márki-Zay Péter – összeurópai, így finnekre is kiterjedő – komparatív gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatai fontosak.

² A magyar Lengyel György (szociológus) és a finn Juha Kansikas (gazdaságkutató) munkái fontosak. A nemzetközi elitkutatók közül John Higley-t, Michael Burtont és Tom Bottomore-t kell említeni, a klasszikusok (Pareto és Max Weber) mellett.

³ A rendszerszintű elemzést ad Kornai János (közgazdász), Bihari Mihály (politológus), Valuch Tibor és Rainer M. János (történészek). A külföldiek közül Alec Nove, Immanuel Wallerstein és Daron Acemoglu emelendő ki, Toynbee kihívás–válasz-elmélete mellett.

Miért fontos a gazdasági növekedés? Herman van der Wee a társadalmi célok „pentagonjáról” beszél. A teljes foglalkoztatottság, a termelőkapacitások maximális kihasználása, a stabil árak, a növekvő termelékenységre épülő emelkedő jövedelmek és a kiegyensúlyozott fizetési mérleg fontos szerinte. Egy célnál szerepel csak a növekedés, de ott a jóléti állam gazdaságpolitikai alapját látjuk: stabilitás és növekedés közti egyensúlyozást, harmonikus növekedésre törekvést. A javuló termelékenység ráadásul az extenzív helyett az intenzív növekedés fontosságára mutat rá.

S miért fontos e célpentagon? A választ és a modern kapitalizmus hatékonyságon alapuló önlegitimációját Bentham (1748–1832) adja meg: a kormányzat feladata a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb boldogságot biztosítása. Bentham gondolkodását áthatotta (a boldogsággal azonosított) hasznosság alapelve. Az embert két tényező motiválja szerinte: öröm és fájdalom; a boldogságot számszerűsíteni lehet, ami elvezet a „boldogságszámításhoz”. Ezt ma hasznosság számításnak nevezzük. A makrogazdasági növekedés kutatói tehát az összboldogság maximalizálását vizsgálják valójában.

Ha az ismert mutatókat nézzük – GDP, HDI (Human Development Index) – kiderül: nominális értékük nehezen indokolható, vitatott a számításuk, de fontos tendenciákra mutatnak rá. Jelentőségüket nem egy adott ország aktuális helyzete, hanem a vizsgált időszak alatti változása adja. Ám a növekedés nem elég a „boldogsághoz”. Az ebből fakadó „többletjavak” elosztása is hat az ország hatékonyságára, és ez nem csak igazságosság kérdése. Döntően nem is az elosztás

egyenlőségéről van szó, hanem az esélyegyenlőségről. A jóléti közgazdaságtan hatékonysági szempontból bizonyos egyenlőtlenséget megenged, de túlzottá válása veszélyezteti a gazdasági hatékonyságot: ezért hol a piac, hol az állami beavatkozás érvényesül. Döntő, hogy a piacgazdaságot fenntartó, esélyegyenlőséget és szabadságjogokat őrző „éjjeliőr-állam” legyen erős, ne az ellentéte, a totális állam.

A világrendszer-elmélet szerinti megosztott (fél)perifériális elit hatalmon lévő része nem hajlik az önkorlátozásra, így nem az éjjeliőr-államot erősíti. A kulturális megosztottság a (fél)periférián is akadályozza, hogy az elit tagjai konszenzust teremtsenek: képtelenek túllépni az ideológiai egységes elitek türelmetlenségén és kizárólagosságra törekvésén. Az elitek önkorlátozására példa Finnország. Az önkorlátozás kulturális háttere a lutheránus vallás és annak pietista irányzata *a gazdasági növekedés beindulásakor*.

Acemoglu szerint gazdaságilag azok a szisztémák a leghatékonyabbak, melyek a befogadó intézmények mellett a tulajdonjogot erőteljesen védik. A tulajdon biztonsága sokszor megkérdőjeleződött Magyarországon 1918 óta, míg Finnországban stabilak maradtak a tulajdonviszonyok. Államosítás, háborús jóvátétel, földosztás, szövetkezetesítés, privatizáció és reprivatizáció, faji diszkrimináció, kuláküldözés, kitelepítés és még számos más intézkedés gyengítette a tulajdonjogot Magyarországon. Ez akadályozta a stratégiai gondolkodást, megrendítette a társadalmi csoportok egymás iránti bizalmát, ami a gazdasági élet zavaraihoz vezetett.

2. Célkitűzések

Értekezésemben az alábbi kérdésekre keresem a választ:

a) A magyar vagy a finn elitváltások voltak-e hektikusabbak, illetve erőszakosabbak, véresebbek?

b) Abból kiindulva, hogy az 1945–90 között konszenzusosan egységes⁴ finn elit hatékonyabb,⁵ mint a változó magyar elit, arra a kérdésre keresem a választ: miként korszakolható a magyar elitstruktúra változása, és hogyan függ ez össze a finnél rosszabb gazdasági teljesítménnyel.

c) Ciklikusan lépnek-e fel a gazdasági ciklus hívei?

d) Létezik-e ciklus a finn és a magyar gazdaságban 1945 és 1990 között? Ha igen, mekkora a periódusideje ezeknek az ingadozásoknak? Megfigyelhető-e ciklikus mozgás az elitváltásoknál?

e) Értekezésem alapvető kérdése: hogyan függ össze a gazdaság ingadozása az elitek változásával Magyarországon és Finnországban 1945 és 1990 között?

---

⁴ A konszenzusos elit a közös játékszabályokat elfogadja, a nézetek pluralizmusa mellett.

⁵ Az egy főre jutó GDP-t tekintem a hatékonyság legfontosabb mérőszámának.

f) Sikeres volt-e az úgynevezett finn „gazdasági revízió”? Annak a szerződésnek a hatékonyságát vizsgálom, amellyel Helsinki visszaszerezte a Saimaa-csatorna feletti rendelkezési jogok jelentős részét, és bérbe vette a létesítményt.

g) A kritikus gazdasági fordulópontok kezelése és az elit társadalmi beágyazottsága miként függ össze a gazdasági sikerrel? Miként modellezhető Toynbee kihívás–válasz-teóriájával a finn és a magyar fejlődés 1945 és 1990 között?

3. Vizsgálati módszerek és források

Kutatásom a történettudomány, a szociológia, a politológia, a történetfilozófia, a statisztika és a közgazdaságtan határterületein mozog. Mozgóátlagokon, korrekciós tényezőkön alapuló módszereket, trendszámítást is alkalmaztam. Egyre nagyobb időtávot átfogó átlagokat összesítettem és különböző tagszámú mozgó átlagokkal dolgoztam. Az elitváltásoknál a pozicionális politikai csúcselit és a pozicionális gazdasági elit változásait elemeztem. Történettudományi módszereim közül a levéltári kutatás, forráskritika, adattárbeli gyűjtés volt elsődleges. Majd az adatok strukturálása és elemzése következett. A szakirodalom feldolgozása alapvető volt a történetfilozófiai, elitelméleti és szovjet történeti részeknél. A komparatistikára azért volt szükségem, mert történelmi események és folyamatok szisztematikus összehasonlítását végeztem el.

Legfontosabb forrásaim között levéltári dokumentumok, parlamenti almanachok, Bölöny József

magyar kormánytagokat összesítő munkái, finn kormányzati internetes adatbázisok, magyar, angol, finn és svéd nyelvű életrajzi lexikonok szerepelnek. Angus Maddison adatsorain kívül finn és magyar gazdasági statisztikák, vállalati kiadványok az adatbázis-készítéshez járultak hozzá.

4. Új tudományos eredmények

A finn és a magyar történelem, a két társadalom és a két gazdaság összehasonlításának komoly irodalma van. Ám még nem hasonlította össze senki olyan komplex szempontból a két ország gazdasági növekedését, hogy figyelembe vegye közben az elitváltozások hatását is. Mindazonáltal az 1990–93-as finn válság után a gazdasági helyzet és az elitcsere összefüggéseit is megvizsgálta Ilkka Ruostetsaari.

Az 1945 és 1990 közötti finn és magyar folyamatok vizsgálatakor, a 2. pontban, a célkitűzéseknél felsorolt kérdésekre az alábbi válaszokat adhatom:

a) A magyar elitváltozások hektikusabbak és véresebbek voltak 1945 és 1990 között, mint a finn elitcsere, de a 60-as évektől a magyar elitváltozás is „finomodik”.

b) A magyar elit változása vagy túl hektikus (1945–57 közt), vagy túlzottan lefojtott (1958–89 közt) volt. A magyar politikai elit a korszakban 3 kategóriába sorolható: i) megosztott volt és nem tudott hatékony és stabil kormányzatot kialakítani 1945–48 és 1953–56 között; ii) ideológiailag egységes volt, és dogmatikus elvekhez ragaszkodva, rugalmatlanná válva,

közép- vagy hosszabb távon gazdasági káoszba vezette az országot (1948–53 és 1957–89); iii) korszak végén a magyar elit elmozdult a konszenzusos egységes elit felé (1989–90). Ám a korszak egészében a magyarországi szovjet típusú rendszer képtelen volt megteremteni a folyamatos, de vértelen elitmegújulás mechanizmusát. Közben a konszenzusos finn elit tartós és egyenletes gazdasági növekedéshez járult hozzá a vizsgált korszakban.

c) A gazdasági ciklusok hívei és ellenzői ciklikusan lépnek fel.

d) A finn és a magyar gazdasági teljesítményben három év körüli periódusidejű ciklikus ingadozás megfigyelhető meg. Az elitváltozásoknál is hasonló ütemű a cserélődés.

e) Értekezésem alapkérdésére – arra, hogy a gazdasági ingadozás és az elitváltás hogyan függ össze a két országban a második világháború utáni 45 évben – nem adható rövid és tömör válasz. Magyarországon és Finnországban is az 1956 körüli periódus hozta a legerőteljesebb pozicionális politikai csúcselitváltási fordulópontot. Így a belső finlandizáció koncepcióját igazolják a kapott adatok: a legnagyobb mértékű váltás 1957-ben következett be Finnországban. (Magyarországon 1956 az elitváltási csúcsev.) A gazdasági növekedés trendje és a politikai pozicionális csúcselitváltás tendenciája Finnországban egymással ellentétes hosszabb távon: 45 éves távlatban a növekvő gazdaság csökkenő elitváltási rátával párosul. Rövidtávon azonban ez nem igazolható: drasztikusabb finn gazdasági növekedés idején

kétféle kimenetel észlelhető: vagy gyorsul (a 60-as évek végén), vagy lassul (a 60-as évek elején) a politikai pozicionális csúcselitváltás. A drasztikus gazdasági visszaesés ugyanakkor a politikai pozicionális csúcselitváltás felgyorsulásával esett egybe mindkét vizsgált országban. A magyar gazdasági elit váltakozása az 1957-ig tartó „hiperaktivitás” után, hirtelen lassult le 1958–89 közt. A magyar pozicionális gazdasági elitváltás trendje csökkenő, s a változás nem a GDP ingadozásától, hanem a politikai elitváltásoktól függött.

f) Mindkét országban 1945–1990 között kimutatható a Kreml hatása a gazdasági döntésekre. Ez Finnországban gyengébb, s a szovjet szerep minőségileg más volt Helsinkiben: a gazdasági befolyásteremtés mellett a gesztuspolitika is helyet kapott, például az általam „gazdasági revízióknak” nevezett megoldásnál, a Saimaa-csatorna bérbeadásakor. Így a finn tóvidék iparát és erdőgazdaságát segítette Moszkva – jól felfogott politikai érdekből, a Kremlhez lojális Urho Kekkonen finn köztársasági elnök helyi szavazóbázisát megtámogatva.

g) A finn elit az Acemoglu által kritikus fordulópontoknak nevezett szituációkban sikeresen kezelte a kihívásokat, és az elit társadalmi beágyazottsága segítette a gazdaságilag hatékony, politikailag pedig az ország társadalmi rendszerét megóvó intézkedések, döntések meghozatalát. A Toynbee kihívás–válasz-teóriája alapján a finnek öt nagy kihívásra, illetve az utolsó esetében egy kihívássorozatra rendre jó válaszokat adtak, így újabb és újabb kihívásokkal találták szemben magukat. Ezzel szemben a magyar fejlődés, a

magyar politikai elit rossz döntései miatt állandóan „falba ütközött” 1945 és 1990 között, s minthogy újra és újra rossz választ adott, így ugyanazzal a problémával szembesült. Ezt jelzi a beruházási ciklusok ismétlődése is a gazdaságban.

h) Előzetes hipotézis nélküli eredmény: a finn konszenzusos elitet szoros kapcsolatok tartják össze. Ennek egyik oka lehet a rokoni kapcsolatok gyakorisága, ami a finlandizáció idején segíthette az intakt elit megőrzését. Az általam vizsgált összes politikai személy/poszt/év-egység közül minden ötödiket olyan személy töltötte be, akinek a rokonai az adatbázisban szereplő vagy más politikai tisztségekben ültek a vizsgált korszak előtt, alatt és utána. Az összefonódó finn politikai elit megvédte a gazdasági elitet is a szovjetizáció hatásaitól.

5. Publikációs jegyzék

1. „A” nélküli magyar sorsfordulók. Romsics Ignác új könyvéről. Limes, 2012/1. 111–117.
2. Hruscsov és a finnek – területi helyett „gazdasági revízió”. IN: Konferenciák, műhelybeszélgetések VII. Líceum Kiadó. Eger, 2013. 91–119.
3. Nemzeti konzervativizmus - a megszakított észt jobboldali hagyomány újjáéledése. In: Búvópatakok – Szétteltekintés. OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány. Bp., 2013.
4. Észtek és oroszok: 125 év. Korunk, 2014. április, 36–44.

5. Jobbról balra – vagy mégsem? – Csikós-Nagy Béla (1915–2005), az átmenet örök opportunistája. In: Búvópatakok. Mélyfúrások. OSZK-1956-os Intézet Alapítvány. Gondolat Kiadó, Bp., 2014. 198-246.

6. Eörsi László–Szegő Iván Miklós: A „legfőbb pesti srácok” 1945-ben. Az 1956-os felkelők parancsnokai a társadalmi mobilitás szempontjából. In: Magyarok 1945-ben. (Szerk.: Rainer M. János.) OSZK-1956-os Intézet Alapítvány. Bp., 2015. 221-247.

7. Elit és hatalom viszonya: Történelmi, filozófiai és társadalomtudományi megközelítések. In: Hatalmi diskurzusok: A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben. (Szerk.: Bíró Csilla, Visy Beatrix.) Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat Kiadó, Bp., 2016. 180-191.

8. Munkástanácsok és 1989: A munkavállalói tulajdon és a tranzakciós költségek összefüggései. In: Munkások '56. (Szerk.: Rainer M. János – Valuch Tibor). OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2017. 227-259.

9. Akik kiszabadultak Sztálin vasmarkából: Az egységes finn és jugoszláv elitek 1948-ban. In: RMJ60: Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. (Szerk.: Fábíán Máté – Romsics Ignác). EKE Líceum Kiadó, Eger, 2017. 151-175.

10. Az elitharc és a keresztény ifjúság 1945 után. In: "Illegális ifjúsági munka": Cserkészközösségek a diktatúrában. (Szerk.: Tabajdi Gábor.) Magyar Cserkészszövetség, Bp., 2017. 47-55.

11. Keresztény egyetemisták a létező szocializmusban. In: "Illegális ifjúsági munka": Cserkészközösségek a diktatúrában. (Szerk.: Tabajdi Gábor.) Magyar Cserkészszövetség, Bp., 2017. 97-103.

12. Életút-interjú Granasztói György történésszel. In: Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai. (Szerk.: Stampler Ábel, Granasztói Olga és Kodolányi Gyula.) Magyar Szemle Könyvek, 2018. 15-82.